УДК 340.15(477)”08/12”(045)
DOI https://doi.org/10.24919/2308-4863/83-2-2

Владислав ЄГОРОВ,
orcid.org/0000-0002-1373-8173
кандидат історичних наук,
доцент кафедри політичних наук та історії
Київського національного університету будівництва і архітектури
(Київ, Україна) egorov.1977@email.ua

ПРО ІСТОРІЮ ДЕРЖАВНО-ПРАВОВИХ ВІДНОСИН КНЯЗЯ ТА ВІЧЕВИХ ЗБОРІВ В ДАВНЬОРУСЬКІЙ ДЕРЖАВІ У ПЕРІОД IX – ПОЧАТКУ XIII СТ.

В статті приділено увагу розгляду розвитку, змінам в організації, функціонуванні державної влади в період існування Давньоруської держави доби IX–XIII ст. В дослідженнях визнано, що XI–XII ст. у Давній Русі особливо вагомою стає законодавча функція князя, її коли складовою характеристики князівської влади було її сакральне значення, оскільки наявність князя відомого роду була складовою гармонії світобудови в житті міських спільнот. Дослідники наголошують на тому, що в цей період міщани здійснювали реалізацію своїх інтересів через колективний орган – віче. В цей період було й сформовано зміст міського права, котре регулювало відносини між мешканцями міст, упорядковували організацію міського життя, яке здійснювалось за принципом самоуправління, визначало права, обов’язки громадян. Отже, віче – колективний орган представництва інтересів міщан включав представників міських верхів – купців, власників майстерень, лихварів, а також, незаможних прошарків – селян – городників ремісників, торгівців, служилих люди навколишніх приміських оборонних Кількість учасників зборів визначалась кількістю населення міста, а компетенцією було запрошення князя на стіл, збір ополчень, суд, зміна посадовців князів.

Проблема походження, функціонування, повноважень князівської влади та віча має досить тривалу передісторію вивчення, де наголошувалось тому що віче мало демократичний характер і було широко розповсюджене на Русі або ж було зборами впливової аристократії, серед котрої виділилися міські торгівці.

В статті на основі відомостей одного з найдавніших писемних джерел про середньовічну історію України – Русі Повісті Минулих літ XII ст., проаналізовано інформацію про повноваження, форми функціонування та досить широкий фактичний матеріал конкуренції князівської влади та органу народного представництва – віча. Так, зокрема про народний характер віча, його зв’язок з додержавним часами свідчить повідомлення про раннє життя центрального з племен Давньоруської держави – полян, котрі збираються разом для вирішення питань про сплату данини хазарам. Причинами виокремлення може бути визнано певний тенденційний виклад подій у тексті літопису, що створювалась в період правління князя Володимира Мономаха. Це ж джерело подає цілу низку наступних самовладних рішень здійснених князями без участі віча, – підкорення навколишніх племен, похід на Візантію, за участі війська з підконтрольних племен (тут можливо була участь віча) та самовладне рішення Ярослава Мудрого про поставлення ним митрополита Іларіона з місцевих, що було наслідуванням прикладу Візантійського імператора котрий мав необмежену владу, а, отже, й тут йшлося про усунення князівської влади від обмежень вічового рішення.

Важливо наголосити, що текст найдавнішого літопису також містить численні підтвердження невпинного послаблення князівської влади поряд з посиленням віча після першої половини XI ст. Серед цих прикладів – київське заворушення 1068, 1113 рр., поширення практики запрошення князів на княжі столи в наступні десятиріччя та в XII ст. Отже, відповідно до змісту цього джерела та Київського літопису XII ст. наступні десятиріччя аж до нападу татар у XIII ст. роль вічових зборів у вирішенні питань миру, війни, виборів /усунення князів продовжує зростати, що особливо позначилось у функціонуванні Новгородського віче. Окремим було становище північної Русі де вічові порядки у XI–XII ст. не набули такого розвитку як в українських землях Давньої Русі. Водночас, тенденції посилення віча відбувалися на тлі збереження практики посадження князя на князівський стіл самостійно, без участі народних зборів, або посадження князями своїх родичів на князівський стіл, як це відбувалось у Києві, Чернігові протягом XII ст. Численні підтвердження цьому містяться в Київському літописі XII ст.

Важливою сферою в котрій виявлялося послаблення князівської влади та посилення віча була проблеми пов’язані з їхніми повноваженнями – оголошення війни, миру, організація військових походів, що відповідало первісному призначенню князівської влади. Процес послаблення князівської влади в Давньоруській державі постійно відбувався аж до нападу татар у 20–30-х рр. XIII ст.

Ключові слова: *Віче, князь, Русь, Повість Минулих літ, народовладдя, Київський літопис XII ст., тисяцькі, військова демократія, удільні князівства.*

Vladyslav EGOROV,
orcid.org/0000-0002-1373-8173
Candidate of Historical Sciences,
Associate Professor at the Department of Political Science and History
Kyiv National University of Construction and Architecture
(Kyiv, Ukraine) egorov.1977@email.ua

ON THE HISTORY OF STATE-LAW RELATIONS OF THE PRINCE AND THE VICHE GATHERINGS IN THE ANCIENT RUS STATE IN THE IX – BEGINNING OF THE XIII CENTURY

The article focuses on the development, changes in the organization and functioning of state power during the existence of the Old Rus' State of the IX–XIII centuries. The researchers recognize that in the XI–XII centuries in Old Rus' the legislative function of the prince became especially important, and its sacred significance was a component of the princely power characteristic, since the presence of a prince of a well-known family was a component of the harmony of the universe in the life of urban communities. The researchers emphasize that during this period the townspeople realized their interests through a collective body, the viche. During this period, the content of municipal law was formed, which regulated relations between city residents, organized the organization of city life, which was carried out on the principle of self-government, and determined the rights and obligations of citizens. Thus, the viche, a collective body representing the interests of the townspeople, included representatives of the urban elite – merchants, workshop owners, moneylenders, as well as the poor – peasants, gardeners, craftsmen, traders, and servants of the surrounding suburban defense The number of participants in the assembly was determined by the number of the town's population, and its competence was to invite the prince to the table, gather militias, hold court, and change princely officials.

The problem of the origin, functioning, and powers of princely power and the veche has a long prehistory of study, with emphasis on the fact that the viche was democratic in nature and widespread in Rus' or was a meeting of the influential aristocracy, among whom city merchants stood out.

The article analyzes the information about the powers, forms of functioning and a fairly wide range of factual material on the competition between the princely power and the body of popular representation – the viche – based on the information from one of the oldest written sources on the medieval history of Ukraine – the Rus Tale of Bygone Years of the twelfth century. Thus, in particular, the popular character of the viche and its connection with pre-state times is evidenced by the report on the early life of the central tribe of the Old Rus' state – the Poles, who gathered together to decide on the payment of tribute to the Khazars. The reasons for this can be recognized as a certain tendentious presentation of events in the text of the chronicle, which was created during the reign of Prince Volodymyr Monomakh. The same source provides a number of subsequent autocratic decisions made by princes without the participation of the viche, such as the conquest of the surrounding tribes, a campaign against Byzantium, with the participation of troops from the controlled tribes (here the participation of the veche was possible), and Yaroslav the Wise's autocratic decision to appoint Metropolitan Hilarion from the locals, which followed the example of the Byzantine emperor, who had unlimited power, and thus, here, too, it was a question of removing princely power from the restrictions of the viche decision.

It is important to emphasize that the text of the oldest chronicle also contains numerous evidences of the steady weakening of princely power along with the strengthening of the veche after the first half of the eleventh century, Thus, according to the content of this source and the Kyivan Chronicle of the twelfth century, in the following decades up to the Tatar attack in the thirteenth century, the role of viche assemblies in resolving issues of peace, war, and election/ removal of princes continued to grow, which was especially evident in the functioning of the Novgorod viche. The situation in northern Rus was different, where viche orders in the XI–XII centuries did not develop as much as in the Old Rus' Ukrainian lands. At the same time, the tendencies of strengthening the viche occurred against the background of preserving the practice of putting the prince on the prince's table independently, without the participation of the people's assembly, or putting princes' relatives on the prince's table, as it happened in Kyiv and Chernihiv in the twelfth century.

An important area in which the weakening of princely power and the strengthening of the viche were manifested was the problems associated with their powers – the declaration of war, peace, and the organization of military campaigns, which corresponded to the original purpose of princely power. The process of weakening of princely power in the Old Rus' state was constantly taking place until the Tatar attacks in the 20–30s of the XI–XIII th century.

Key words: *Viche, prince, Rus, Tale of Bygone Years, people's power, Kyiv Chronicle of the Twelfth Century, tysiatski, military democracy, fiefdoms.*

Постановка проблеми. В дослідженнях організації влади в період найдавнішої ранньослов'янської держави на території України – Давньої Русі доби IX–XIII ст. однією з важливих її складових вважають існування центрального управління, котре уособлювали Великий князь, боярська рада, князівські з'їзди та віче. Кожна з цих інституцій була виявом відповідно монархічної, аристократичної та демократичної тенденцій в устрої Русі. Загальновідомо, що на чолі держави стояв Великий князь київський. В добу IX–X ст. його повноваження обмежувалися керівництвом

дружиною, організацією воєнних походів, збиранням данини, охороною кордонів, дипломатичною діяльністю, (котра розглянута в сучасних дослідженнях.), здійсненням суду за звичаєвим правом (Сохацький, 2021: 4–15). Київські князі тоді володіли переважно київською землею. Племена сплачували Києву данину й залучалися до участі у військових діях. З часу Володимира Великого, князь розглядається як верховний володар і розпорядник усієї землі держави. У зв'язку з ускладненням структури війська (дружина, війська васалів, ополчення) зростає обсяг його діяльності як воєначальника. Функції щодо захисту кордонів передбачали організацію сторожової служби, будівництва укріплень, підтримання зовнішніх зв'язків. Були й нові функції: (організація будівництва шляхів, мостів та ін.), придушення народних повстань, опору пригнічених, керівництво збором податків, мита за торгівлю, плати за судочинство, штрафів. Князь сприяв поширенню християнства, адже з його прийняттям влада князя мала більш реальний політичний зміст, мала певну сакральність (Іванов, 2013: 62).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В дослідженнях визнано, що XI–XII ст. особливо вагомою стає законодавча функція князя, коли від середини XII ст. влада децентралізується, що було пов'язано з політикою Ярослава Мудрого. З того часу Великий князь – титулований глава династії князівств. Міжкнязівські відносини не були унормовані, й, зокрема, принцип «старшинства» котрий стверджувався правом сили. Саме ця обставина на наш погляд і сприяла надзвичайному підсиленню впливу іншого органу влади – віча. Так, на думку М.С. Грушевського, зважаючи на ту обставину, що згідно з джерел вічова активність зростає у XII–XIII ст., що свідчило про посилення вічової організації (Грушевський, 1993: 209–223).

Важливою складовою характеристики князівської влади також було її сакральне значення, оскільки наявність князя відомого роду була складовою гармонії світобудови в житті міських спільнот. Ця обставина особливо гостро виявлялася після смерті князя, коли його майно розграбовувалося, а після вокняжіння наступника порядок поновлювався (Ричка, 2021а: 12–14). Дослідниками робиться наголос на певній втраті розуміння початкового значення для народу інституту князівської влади, його ролі у системі світобудови в уявленні людей Давньоруської держави. Дослідники наголошують на тому, що доцентрові процеси на Русі були пов'язані з наявністю князівської влади. А міжкнязівські конфлікти посилювалися через участь в ньому боярства (Толочко, 1998: 96, 110, 244; Карпічніков, Савіцька 2020: 46–59).

Також, в розгляді вічових порядків на Русі М.С. Грушевським було підраховано кількість змін князів та участь громади в цих змінах (Грушевський, 1993: 212; Іванов, 2013: 62; Бойко, 2019: 81). Сучасні дослідники наголошують на тому, що в цей період міщани здійснювали реалізацію своїх інтересів через колективний орган – віче. В цей період було й сформовано зміст міського права в котрому норми, що регулювали відносини між мешканцями міст, упорядковували організацію міського життя, яке здійснювалось за принципом самоуправління, визначали права, обов'язки громадян. А з XI ст. відбувався процес коли старші міста перетворювались на політичні центри князівств, а авторитет місцевих (удільних) князів багато в чому залежав саме від підтримки міської громади і віче (Вовк, 2018: 28). В сучасних дослідженнях також приділено значну увагу й способу організації вічових зборів. Головним джерелом інформації вважають тексти літописів. Дослідники звертають увагу й на те, що ці збори відбувалися на чолі з князем, тисяцьким, або єпископом на княжому дворі, торговищі чи церковному майдані (Карпічніков, 2020: 51). Визнано, що основа учасників зібрань – це вільні жителі міста, які мали власне господарство, мешканці волостей, поряд з тим, що провід належав міській верхівці та феодалам. Отже, визнається, що віче було органом міських верхів – купців, власників майстерень, лихварів, а також, незаможних прошарків – селян – городників ремісників, торгівців, потім служилі люди навколишніх приміських оборонних фортець. Дослідники зазначають, що кількість учасників визначалась кількістю населення міста. Компетенцією цих зборів було запрошення князя, збір ополчень, суд, зміна посадовців князів. Віче скликалося й на знак протесту проти політики князя. Тут укладалися договори з обраними населенням князями, що вважають давньою формою вітчизняного конституціоналізму (Вовк, 2018: 13). Порушення такого договору («ряду»), коли новообраний князь зловживав владою, чинив свавілля, або ж вчиняв злочин, призводила до того, що місцева громада могла позбавити його влади, вигнати з міста, або стратити) (Карпічніков, 2020: 51–52). До особливої компетенції народних зборів відносять також й управління містом або зібрання данини, контрибуції ворогам, як було у Іскоростені 945 р. Зібрання відбувались на міських княжих дитинцях (у Києві біля Софійського храму) без точної періодичності, де рішення приймалися більшістю. В дослідженнях визнано,

що проведення зборів у різних містах мало свій порядок, а організація діяльності самоврядування регулювалася нормами звичаєвого права (Вовк, 2018: 12–13). Зміст рішень визначався значенням міста в котрому відбувались зібрання, особливо це визначало наявність великої кількості ремесел в місті, та провідне становище міста в торгівлі як це відбувалось у Києві. (Іванов, 2013: 63; Вовк, 2018: 9–13).

В дослідженнях є поширеною думка, що на Русі вічові зібрання не стали постійними, як наприклад у Києві де точна згадка у літописі про віче належить до 1068 р., водночас, перші згадки про вічові збори в літописі відомі під 970, 983, 997 рр. а остання – 1202 р. за винятком Новгорода і Пскова. Цю особливість пояснюють тією обставиною, що літописці вважали віче – загальновідомим та зрозумілим явищем тому коли писали про рішення міської громади назву віче могли точно зазначати про ці зібрання в літописах. Вічові збори за період до монгольської навали також не набули повноцінної ваги як інститут міського самоуправління (Вовк 2021: 13–14; Іванов 2013: 63; Бойко, 2019: 82; Ричка, 2021а: 6).

Завдання статті. Зважаючи на наявні дослідження та присутність значного масиву повідомлень у найдавніших літописах постає потреба виокремити головні повноваження князя та віча в їхньому розвитку протягом доби X–XIII ст. існування Давньоруської держави. Адже, проблема походження, функціонування, повноважень віча має досить тривалу передісторію вивчення. Також, слід наголосити на тому, що в дослідженнях народоправства доби Давньої Русі тривалий період від дорадянського часу поширеною є думка що воно віче мало демократичний характер та значне поширення на Русі. Віче, в дослідженнях визнають архаїчним інститутом народовладдя. В сучасних дослідженнях також вважається, що воно мало демократичний характер, але лише у період розпаду Давньоруської держави (Карпічніков, 2020: 51; Іванов, 2013: 63; Єгоров, 2021: 212) були засновані на традиціях військової демократії, коли в цих зборах брали участь чоловіки племен, які могли тримати в руках зброю. В мирний час ці збори обмежували владу вождів, яким належала вся повнота влади у воєнний час. На становлення вічової організації впливало також прискорення економічного розвитку та зростанням міського населення, коли сформувалась особлива міська громада зі своїми правами на основі звичаєвого права та соціальними інтересами. Важливою особливістю визнають й ту обставину, що особливої різниці між містами і селами тоді не існувало, їхніми самоврядним органом були вічові збори (Карпічніков, 2020: 52).

Частина дослідників радянської доби наголошували, що народні збори були лише за формою народними, хоч були зборами впливової аристократії, серед котрої виділилися міські торгівці, поширеною була думка, що віче було суто дорадчим органом, котрий знаходився під повним впливом князя Така думка не мала підтримки, зокрема Новгородського віча. Отже, зміст вічової організації мав певні регіональні особливості (Єгоров, 2021: 212). Слід підкреслити, що у Новгороді та Пскові князівська влада відігравала свою первинну функцію – князь був ватажком військових одиниць, котрі формувало віче. Тому, тут зміни князів був найчастішим і найбільш унормованим. Дослідники вважали, що в цих містах були найглибші демократичні традиції. На думку українських дослідників великий перелік змін князів в цих містах був пов'язаний з постійним прагненням місцевого боярства обмежити князівську владу в цих містах. Важливою була й та обставина, що на півночі Русі демократичні традиції не встигли розвинутися як на півдні (Єгоров, 2021: 213; Толочко, 1998: 238–239, 240). Формулюючи характеристику устрою Давньоруської держави деякі дослідники періоду 1980-х висловили думку, що ця держава до XIII являла собою територію із зібранням конфліктуючих міст-держав (Єгоров, 2021: 213).

Виклад основного матеріалу. Одне з найдавніших джерел, котре містить інформацію про повноваження, форми функціонування та досить широкий фактичний матеріал є найдавніший літопис – Повість минулих літ створена у XII ст. Цей літопис подає напівлегендарне оповідання котре стало основою для теорії про участь варягів у формуванні Давньоруської держави. Тут зазначалось, що чудь, словени, весь та ін. племена у 862 р. вирішили обрати собі князів з варягів.

Цей приклад (як і наступні) може бути підтвердженням, що в джерелах й не згадуватись точно вічові збори, проте мова йдеться саме про такі зібрання. Втім, про народний характер віча, його зв'язок з додержавним часами свідчить повідомлення про раннє життя центрального з племен Давньоруської держави – полян, котрі збиралися для вирішення питань про сплату данини хазарам.

Опис відомого походу регента сина Рюрика Ігоря – Олега – на Русь, його виступу проти Аскольда і Діра у 882 р., сформульований у тексті літопису містить відомості про те, як майбутній князь легко бере міста, підкоряє племена й, згодом, дуже легко ліквідує своїх суперників на князівському столі. Цей виклад подій, не містить

фактів будь-якого народоправства на Русі (Єгоров, 2021: 213). Причинами цього може бути визнано певний тенденційний виклад подій у тексті «Повісті Минулих літ», що створювалась в період правління князя Володимира Мономаха. Літопис подає цілу низку наступних самовладних рішень здійснених й князем Олегом, без участі віча, – підкорення навколишніх племен, похід на греків за участі війська з підконтрольних племен (тут можливо була участь віча), а, також, укладення угоди 912 р. з Візантією. Певним, прихованим свідченням існування противаги рішенням та діяльності князя було загальновідоме попередження волхвів про смерть Олегу (912 р.). Подібним до часів князя Олега було й самовладне правління княгині Ольги, що, мабуть, було проявом особливої лінії автора – укладача Повісті Минулих Літ для формування образу самодержавної, правительки – християнки. Не було виключенням й правління її сина князя Святослава, котрий самостійно, не звертаючись за підтримкою широкого загалу за версією літопису здійснює походи на хазар у 965 р., на в'ятичів, 966 р., болгар у 967 р., а у 969 р. здійснює захоплення Переяславця. А вже у 970 р. Ярополк, за допомогою Святослава сідає на князівський стіл. Те ж саме робить Ярослав Мудрий коли у 1036 р. пропонує новгородцям Володимира.

Водночас, зустрічаємо згадку у джерелі про активну участь народу у вирішенні питань щодо оборони міста Києва, долі князівської родини. Так, 970 р. Новгородці вимагають від Святослава прислати Володимира на князювання, що свідчить про демократичний шлях формування князівської влади (й взагалі влади) у Новгороді. Початок правління Ярополка починається, як і у попередників, коли князі «сідає на стіл», йде на брата Олега 973 р. (Єгоров, 2021: 214). Водночас, літопис наводить згадку про «відмову» киян від Мстислава у 1024 р. Загальновизнано, що наступне самовладне рішення Ярослава Мудрого про поставлення ним митрополита Іларіона з місцевих було наслідуванням прикладу Візантійського імператора котрий мав необмежену владу, а, отже, й тут йшлося про усунення князівської влади від обмежень вічового рішення (Єгоров, 2021: 214; Толочко, 1998: 152–153, 160–162, 281).

Якісно новий етап розпочинається від смерті Ярослава Мудрого. Наступні десятиріччя відбувається постійне послаблення князівської влади поряд з посиленням віча. Так, цей період позначений повним протирічь правлінням князя Ізяслава, котрий хоч і сам посів київський стіл й керував до 1068 р., коли на Київ вчинили напад половці, внаслідок чого вічові збори в цих подіях відіграють провідну роль в спробі організувати оборону міста (Єгоров, 2021: 214). Адже саме в цей час розгорівся конфлікт між князівським посадником та киянами. В цій ситуації князь Ізяслав не погоджується дати зброю киянам, котрі згодом повстали і вигнали князя Ізяслава з міста, поставивши половецького князя (Ричка, 2021а: 7; Толочко, 1998: 175, 182). Згодом, після цих подій, Ізяслав як і попередники самовладно (принаймні це не представлено в джерелі) здійснює похід на чехів 1076 р., на Чернігів (1078) (Ричка, 2021а: 7). Пізніше, так само князь Святополк встановлює мир з половцями.

У 1097 р. відбувається відома нарада серед князів, що, зокрема, може свідчити й про непоступливість князів у своїй монополії на вирішенні важливих державних рішень. Наявний приклад наслідків міжкнязівської боротьби й 1099 р., коли Ізяслав виганяє Давида в ляхи. Водночас, городяни Володимира вимагають прибрати до їх рук осліпителів князя Василька (серед котрих був кн. Святополк що здійснив це без згоди віча) з чим князь Давид погоджується (Ричка, 2021а: 9–10). Вже безперечним свідченням сили вічових зборів є наступні події пов'язані із смертю Мстислава, тіло котрого аристократична верхівка ховала від народних зборів певний час. Коли ж факт смерті було визнано, тоді віче почало вимагати поставити на князювання Святополка. Також, народні збори у Новгороді, на початкуXII ст. відмовляють князю Святополку, котрий хотів почати правити чи сам, чи посадити свого сина, забезпечивши тут свій вплив (Ричка, 2021а: 9).

Так само й по смерті Святополка у 1113 р. кияни (фактично віче), розпочавши виступ проти торгівців сіллю що торгували та підвищували її ціну за підтримки попереднього князя Святополка, запросили на княжий стіл В.Мономаха. Таку інформацію містить ПВЛ (Толочко, 1998: 203–204). Інше джерело, Новгородський перший літопис виклав цю подію наступним чином – князь Володимир Мономах власноруч посів князівський стіл. Згодом, він у 1117 р. посадив свого онука у Новгороді, а потім під Київ до Білгорода (Толочко, 1998: 209; Ричка, 2021а: 12; Єгоров, 2021: 215). Відновлена за часів Мономаха сильна централізована князівська влада проіснувала до смерті сина Мономаха Мстислава. Він ще за часів В.Мономаха ходив з «новгородцями» на чудь, на Новгородських бояр у 1118, 1116 рр. У 1125 р. він посів Київський князівський стіл (Єгоров, 2021: 215).

Подальші події відображено в Київському літописі XII ст., котрий міститься в Іпат'євському списку. Зміст цього джерела свідчить, що наступні десятиріччя аж до нападу татар у XIII ст. роль вічо-

вих зборів увирішенні питань миру, війни, виборів / усунення князів продовжує зростати. Так, у 1138 р. вигнали новгородці князя Всеволода привели Святослава Ольговича, а вже 1139 р. вигнали й цього князя разом з смольнянами (Толочко, 1998: 212). Не сприйняло віче й те, що у 1141 р. князь. Всеволод намагався посадити новгородцям брата Святослава Володимировича, але було обрано князем Ростислава Георгійовича, а 1146 р. помираючий князь Всеволод також рекомендував віче Ігоря, але кияни обрали князя Ізяслава з Переяслава (ці події охопили велику частину інформації вміщену у Київському Літописі XII ст.) (Єгоров, 2021: 216; Ричка, 2021b: 11, 13).

Досить часто літописний виклад зводиться до того, що князеві напряму відмовляли на його претензії правити. Так, у 1150 р. кияни відмовляють князеві Володимиру, у 1151 р. те ж роблять білгородці стосовно князя Юрія, виголошуючи що їх князь – Ізяслав, а у 1153 р. галицькі мужі відмовились від послуг князя Ярослава, вирішуючи самостійно битися з князем – Ізяславом (Ричка, 2021b: 17). Того ж року новгородці виганяють Ізяслава, посадивши князя Романа Ярославовича, а 1154 р. кияни посадили князя Ростислава «служити нам як живіт свій». Згодом, сюди на «запрошення» киян рушив у 1158 р. князь Ізяслав Давидович, оскільки попередник Юрій помер. Подібним чином скидають з князівства князя Романа Ярославовича і ставлять Ростислава Мстиславовича володимирці, а кияни у 1177 р. визначають напрям військового походу князя Святослава до Білгорода куди хоче увійти князь Роман.

Найбільш активними у змінах князів було Новгородське віче. Так, у 1161 р. новгородці заявили про те, що у них може бути один князь Ізяслав. У 1169 р. було вигнано князя Святослава (новгородцями влаштовано віче проти нього), а у 1171 р. новгородці прислали до Мстислава прислати його сина Романа. У 1174 р. віче запросило князя Андрія Суздальського. 1178 р. звертаються до князя Мстислава правити в Новгороді. Новгородці (віче) у 1184 р. пішли і запросили князя Давида з Смоленська, а у 1187 р. вигнали князя Мстислава Давидовича і тоді ж князем став Ярослав Володимирович. Року 1196 вкотре «здумали новгородці» й вигнали князя Ярослава, залишившись взимку без князя, що було зроблено у 1221 р. стосовно князя Всеволода, в той час коли ще 1214 р. вишгородці відкрили ворота Ярополку (Єгоров, 2021: 216).

Поряд з тим, поширеною залишається практика посадження князя на князівський стіл самостійно, або свого родича. Численні підтвердження цьому містяться в Київському літописі XII ст. Так, коли помер 1123 р. Давид Святославович у Чернігові його брат Ярослав поставив Симіона Єпископом. Князь Ярополк переводить Всеволода Мстиславовича з Новгорода до Переяслава 1133 р., а згодом він передає Переяславль Юрію 1136 р. А вже 1151 р. князь Ізяслав підсилає Давида Володимировича йти в Чернігів. Подібним чином у 1157 р. діє й князь Юрій, котрий ставить свого сина в Києві Андрія – на Вишгород, Бориса – на Турів, Гліба – на Переяслав. Згодом, у 1166 р., князь Ярослав надсилає Іллю новгородцям., а у 1171 р. князь Мстислав садить Андрія у Києві. У 1180 р. князь Ігор ставить свого брата Всеволода у Чернігів.

Також, був можливим й зворотній варіант, коли князя «забирали з княжіння», як відбулося у 1168 р., коли Ростислав забрав Мстислава з Володимира, а у 1193 р., князь Всеволод вивів Ярослава з Новгорода. Самостійно, без участі народних зборів, (літопис про це не згадує), розпочинається князівське правління Мстислава у Києві 1125; Всеволода у Києві 1140; князя Ярослава у Києві у 1159 р.; 1160 р. Ростислава у Києві, котрий згодом пішов з дружиною на Чернігів. У 1169 р. князь Мстислав почав княжити у Києві, куди увійшов за допомогою війська, де його змінив Володимир Глібович, а у 1173 р. тут сів князь Володимир, а з 1174 р. тут правив князь Ярослав Ізяславович (Єгоров, 2021: 217; Ричка, 2021a: 14).

Важливою сферою в котрій виявлялося послаблення князівської влади та посилення віча була проблема оголошення війни, миру, організація військових походів. Проте, в цьому напрямку, зважаючи на первісне призначення князівської влади, провідні місця посідають князі, що здійснюють походи / оборону, зокрема проти нападів кочовиків. Так у 1121 р. князь Володимир виганяє берендичів (частина тюркомовних племен) з Русі, а князь Ізяслав зголошується відбити від Києва у 1151 р. чорних клобуків (турецькі колоністи, що жили навколо Києва). Водночас, 1128 р. Мстиславова дружина вигнала половців за допомогою новгородців. Так само було у 1198 р., коли новгородці ходили разом з Ярославом на половців. У 1153 р. кн. Ізяслав відправляє сина на половців. Проти них виступає у 1159 р. князь Іван Берладник (Толочко, 1998: 230). Подібне відбувається у 1177 та 1180 рр.

Нерідко, князі виступають разом проти половців, як здійснили у 1161 р. Ізяслав і Святослав, або як князь Мстислав, котрий зібрав князів – Ярослава з Луцьку, Володимира Андрійовича з Юрієм Давида з Вишгорода, Юрійовича Івана з Турова проти половців, або як учинив князь Мстислав

Ізяславович, котрий у 1170 р. збирає князів Ольговичів з Чернігова (Єгоров, 2021: 218). Водночас, активна участь князів у боротьбі з сусідніми племенами не виключає й те, що сили самих самоврядних міст були спрямовані на боротьбу з ними, як це було у 1178 та 1191 роках, коли новгородці ходили на чудь.

Самі ж представники міст, котрі мали міцні демократичні традиції здійснюють спротив проти зазіхань князів, що викликає князівську агресію. Так, князь Ізяслав у 1146 р. йшов на Новгород, а князь Володимир брат Ізяслава вдерся у Білгород, а 1162 р. сюди невдало ходив походом князь Ізяслав і, згодом, був вбитий. Спротив зазіханням князя відбувався й 1173 р під час осаду Романом Ростиславовичем та Мстиславом Новгорода, коли «новгородці» вирішили оборонятися. У 1175 р. володимирці пропонують мир князю Ярополку під час осади Володимира (Волинського) (Єгоров, 2021: 218).

Висновки. Отже, вже найдавніших писемних джерелах Давньоруської держави містилася рання інформація про участь народних зборів у прийнятті державних рішень, зокрема про запрошення варягів (IX ст.). Після короткого етапу зміцнення Давньоруської держави та посилення влади князя в добу Ярослава Мудрого надходить тривалий період коли князівська влада посідає своє традиційне, обмежене місце у системі влади Русі, поступаючись дедалі більше вічовим зборам. Подальші десятиріччя від XII ст. аж до нападу татар у XIII ст. роль вічових зборів у вирішенні питань миру, війни, виборів / усунення князів продовжує зростати порівняно з князівською владою, що особливо позначилось на діяльності Новгородського віча, котре й у 1263 р. обирає нового князя (Єгоров, 2021: 219). Саме тут за князівською владою збереглися тільки первісні функції що існували за додержавних часів – організація військових походів/оборони проти численних нападів кочовиків та сусідніх племен. Водночас, ці тенденції відбувалися на тлі збереження практики посадження князя на князівський стіл самостійно, без участі народних зборів, або посадження князями своїх родичів на князівський стіл, як це відбувалось у Києві, Чернігові протягом XII ст.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бойко І.Місце і роль Києво-Руської держави в багатовіковій історії Українського державотворення. Вісник Львівського університету. Серія юридична. 2019. Випуск 68. С. 74–87.
2. Вовк О.Й. Літописи XI–XV століть як джерело пізнання міського самоврядування Русі. Актульні проблеми вітчизняної юриспруденції. 2018. № 6 Т. 1. С. 8–14.
3. Грушевський М.С. Історія України – Русі, К.: «Наукова думка», Т. 3, 1993. 588 с.
4. Єгоров В. В. Про історію державно-правових відносин князя та вічевих зборів в Давньоруській державі у період IX – початку XIII ст. Просторове планування: містопланування, архітектура, політичні та соціокультурні засади. Зб. наук. пр. Вип. II. В 2-х ч. Київ–Тернопіль : КНУБА, «Бескиди», 2021. Частина 1. С. 210–219.
5. Іванов В. М. Історія держави і права України. Підручник. Київ: КУП НАНУ, 2013. 892 с.
6. Карпічков В., Савіцька В. Еволюція інституту князівської влади в Давньоруській державі (IX–XII СТ.). Юридичний вісник. 2020. № 3. С. 46–59.
7. Карпічков В. О. Становлення та розвиток органів місцевої влади в Давньоруській державі. Актуальні проблеми держави і права. Збірник наукових праць. 2020. Вип. 88. С. 44–65.
8. Ричка В.М.З історії міського (само) управління Київської Русі. Український історичний журнал. 2021. № 2. С. 4–18.
9. Ричка В.М. Меморандум Ярослава Осмомисла (Про походження ранніх галицьких звісток Київського літопису XII ст.) Український історичний журнал. 2021. № 6, С. 4–20.
10. Серьогіна С.Г., Демиденко Г.Г., Про демократичні традиції вітчизняного державотворення. Державне будівництво та місцеве самоврядування 2021.Випуск 41. С.11–36.
11. Сохацький Я. Відносини між Східно-Франкською державою та Київською Руссю в X–XI ст. Український історичний журнал. 2021. № 3. С. 4–15.
12. Толочко О.П., Толочко П.П. Київська Русь. Україна крізь віки. К.: «Альтернативи», 1998. Т. 4. 352 с.

REFERENCES

1. Boiko I. (2019) Mistse i rol Kyievo-Ruskoi derzhavy v bahatovikovii istorii Ukrainskoho derzhavotvorennia. [The place and role of the Kyivan-Rus state in the centuries-old history of Ukrainian statehood] Visnyk Lvivskoho universytetu. Seriia yurydychna. Bulletin of Lviv University. Legal Series. Issue 68. 74–87. [in Ukrainian]
2. Vovk O.I. (2018) Litopysy XI–XV stolit yak dzherelo piznannia miskoho samovriaduvannia Rusi. [Chronicles of the XI-XV centuries as a source of knowledge of the Rus city government] Aktulni problemy vitchyznianoi yurysprudentsii. Actual problems of national jurisprudence. № 6. T. 1. 8–14. [in Ukrainian]
3. Hrushevskyi M.S. (1993) Istoriia Ukrainy – Rusi [History of Ukraine – Rus], K.: «Naukova dumka», T. 3, 1993. Vol. 3, 1993, 588 p. [in Ukrainian].
4. Yehorov V. V.(2021) Pro istoriiu derzhavno-pravovykh vidnosyn kniazia ta vichevykh zboriv v Davnoruskii derzhavi u period IX – pochatku XIII st. [On the history of state-legal relations between the prince and the vecheske assembly in the Old

Rus state in the period of the IX – early XIII centuries] Prostorove planuvannia: mistoplanuvannia, arkhitektura, politychni ta sotsiokulturni zasady. Spatial planning: urban planning, architecture, political and socio-cultural principles. Collection of scientific papers. In 2 parts. Kyiv–Ternopil : KNUBA, «Beskydy», Part 1. 210–219. [in Ukrainian].

5. Ivanov V. M. (2013) Istoriia derzhavy i prava Ukrainy. Pidruchnyk. [History of the State and Law of Ukraine.] Kyiv: KUP NANU, 892 p. [in Ukrainian].

6. Karpichkov V., Savitska V. (2020) Evoliutsiia instytutu kniazivskoi vlady v Davnoruskii derzhavi (IX–XII ST.). [Evolution of the Institute of Princely Power in the Old Russian State (IX–XII centuries).] Yurydychnyi visnyk. Legal Bulletin. № 3. 46–59. [in Ukrainian].

7. Karpichkov V.O. (2020) Stanovlennia ta rozvytok orhaniv mistsevoi vlady v Davnoruskii derzhavi. [Formation and development of local authorities in the Old Rus state.] Aktualni problemy derzhavy i prava. Zbirnyk naukovykh prats. Actual problems of state and law. Collection of scientific papers. Issue. 88. 44–65. [in Ukrainian].

8. Rychka V.M. (2021) Z istorii miskoho (samo) upravlinnia Kyivskoi Rusi. [From the history of city (self) government of Kievan Rus.] Ukrainskyi istorychnyi zhurnal. Ukrainian Historical Journal. Ukrainskyi istorychnyi zhurnal. № 2. 4–18. [in Ukrainian].

9. Rychka V.M. (2021) Memorandum Yaroslava Osmomysla (Pro pokhodzhennia rannikh halytskykh zvistok Kyivskoho litopysu KhII st.) [Memorandum of Yaroslav Osmomysl (On the Origin of the Early Galician News of the Kyiv Chronicle of the Twelfth Century)] Ukrainskyi istorychnyi zhurnal. Ukrainian Historical Journal. № 6. 4–20. [in Ukrainian].

10. Serohina S.H., Demydenko H.H.(2021) Pro demokratychni tradytsii vitchyznianoho derzhavotvorennia. [On the democratic traditions of the national state.] Derzhavne budivnytstvo ta mistseve samovriaduvannia. Building and Local Self-Government 2021. Issue 41, 11–36. [in Ukrainian].

11. Sokhatskyi Ya. (2021) Vidnosyny mizh Skhidno-Frankskoiu derzhavoiu ta Kyivskoiu Rusi v X–XI st. [Relations between the East Frankish State and Kievan Rus in the X-XI centuries.] Ukrainskyi istorychnyi zhurnal. Ukrainian Historical Journal. № 3. 4–15. [in Ukrainian].

12. Tolochko O.P., Tolochko P.P. (1998). Kyivska Rus. Ukraina kriz viky [Kyivska Rus. Ukraine through the ages.] K.: «Alternatyvy». T. 4. 352 p. [in Ukrainian].